

NEMZET, FAJ, KULTÚRA

A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON
ÉS EURÓPÁBAN

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA
DISSERTATIONES

Redigit:
PÁL FODOR

Studia ad historiam culturalem nationis fovendae 2.

Redactor a quo subseries:
PÉTER DÁVIDHÁZI ET GÁBOR GYÁNI

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2016

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 2.

NEMZET, FAJ, KULTÚRA
A hosszú 19. században Magyarországon
és Európában

Szerkesztők:
Hörcher Ferenc, Lajtai Mátyás és Mester Béla

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2016

A kötet az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával
készült (K 108670 sz.)

© A szerzők, 2016
© MTA BTK, 2016

ISBN 978-963-416-032-8
ISSN 2416-1144

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Tartalom

NACIONALIZMUSTÖRTÉNET, FILOZÓFIATÖRTÉNET, TUDOMÁNYTÖRTÉNET (MESTER BÉLA)	7
NEMZET ÉS FILOZÓFIA	13
MÉSZÁROS ANDRÁS: A nemzeti filozófia eszméje a magyar és a szlovák filozófiában a 19. században	15
OLAY CSABA: Implicit regionális és explicit nemzeti identitás	28
FÓRIZS GERGELY: A nemzet kategóriájának megjelenése a magyar esztétikai diskurzusban. Szentmiklóssy Alajos és Müller Godofréd példája	58
MESTER BÉLA: A 19. századi nemzet mint filozófiai program	71
NEMZET ÉS FAJ	91
KONRÁD MIKLÓS: Zsidó nemzet, nép, felekezet, faj? Keresztény meghatározások és neológ önmeghatározások a reform- és dualizmuskori Magyarországon	93
KOVÁCS GÁBOR: Faj, nemzet, nemzetkarakter – természet versus történelem (Eszmetörténeti vázlat).	115
BRETTER ZOLTÁN: Dr. Wilson. Woodrow Wilson fajról és progresszívizmusról	129
NEMZET ÉS KULTÚRA	145
HÖRCHER FERENC: Intézményalapítás és polgári kultúra. A Széchenyiek útja a főúri mecenatúrától a <i>Bildungsbürger</i> eszményéig	147
VÖLGYESI ORSOLYA: Erdély kérdése és a hazai nyilvánosság az 1830-as években	178
VELKEY FERENC: Nemzetértelmezések/hungarus-érvek a „Sprachkampf” két vitahelyzetében. Párhuzamok és eltérések Széchenyi és Szontagh kísérleteiben	192
DEMETER M. ATTILA: Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868.	238

ESETTANULMÁNYOK EURÓPAI KONTEXTUSBAN.....	261
BERKES TAMÁS: A szláv összetartozás eszméje az 1848 előtti cseh kultúrában	263
BÉKÉS VERA: A 'nyelvrokonság' terminus fogalomtörténeti fordulatai a 18. századi magyar nyelvtudomány történetében	284
GÁNGÓ GÁBOR: „A jóság diadalútja.” A leibnizi eszmény Pauler Ákos politikai metafizikájában	305
Abstracts	315
Szerzők	329

MESTER BÉLA

A 19. századi nemzet mint filozófiai program*

Az újabb korokkal foglalkozó filozófiatörténész óhatatlanul beleütközik a filozófia és a nemzeti kultúrák egymáshoz való viszonyának problémájába olyan gyakran fölmerülő kérdések kapcsán, hogy mit is jelent valójában egyes korszakok vagy irányzatok megnevezése előtt az angol, francia vagy német jelző, illetve hogy a kisebb filozófiai kultúrák története elmondható-e értelmesen nemzeti szintű elbeszélésnek. Esetünkben ez úgy szokott elhangzani, hogy vajon van-e *magyar* filozófia. A már tárgyunk megnevezésében jelentkező feszültség arra vezethető vissza, hogy két nagy, egyaránt történeti jellegű, ám eltérő nézőpontú diszciplína határterületén mozgunk: a *nacionalizmustörténet* és a *filozófiatörténet* közötti mezsgyén. Esetünkben két megoldás kínálkozik. Leírhatjuk a *kulturális nemzetépítésnek* a korszak filozófiai életére gyakorolt hatását; ahogyan kutatási programunk címe sugallja: elbeszélhetjük a *nemzetépítés szolgálatába* állott filozófia történetét. De gondolhatjuk azt is, hogy részint a filozófia (valamint a tudományok és a művészetek) *szervezetváltása* zajlik le a korban, amely átalakulásnak az eredményét részint a filozófiatörténeti (valamint tudománytörténeti és művészettörténeti) rekonstrukcióban utólag írjuk le új minőségként, modern *nemzeti kultúráként*. Részint pedig maga a megújult filozófia illeti reflexióval saját szervezetváltását, ezen belül a nemzeti kultúrába való betagozódását, és maga is a nemzet és a nemzeti kultúra fogalmainak tisztázásán iparkodik. A *filozófia nemzeti szempontú*, illetve a *nemzet filozófiai szempontú építésének* különbségéről van szó, amely kifejezésekkel ugyanazt a történeti jelenséget írjuk le két különböző nézőpontból, a filozófiatörténet, illetve a nacionalizmustörténet nézőpontjából. Természetesen mindkét elgondolás létjogosultsága mellett lehet érvelni, ám olyan termékeny megoldás nehezen lehetséges, amely nem próbálja tisztázni a két megközelítés egymáshoz való viszonyát, keveredését. A nézőpontok mögött rejlő mindkét felfogásban központi, bár különbözőképpen magyarázott szerepe van a „nemzeti filozófia” *lényegileg vitatott* fogalmának.¹ (A *nemzeti filozófia*

* A jelen írás *A magyar filozófia narratívái* (OTKA K 104643) című kutatási projekthez is kapcsolódik.

¹ A *lényegileg vitatott fogalom* (*essentially contested concept*) terminust Walter Bryce Gallie vezette be a politikafilozófiába (Gallie, 1956). Tézise szerint a politikai viták sajátja, hogy éppen a viták középpontjában álló fogalmak – demokrácia, szabadság stb. – értelmezésében nincs konszenzus. A *nemzeti filozófia* fogalma ehhez hasonlóan viselkedik a filozófiatörténeti diskurzusban.

terminusát ebben az írásomban kizárólag 19. századi jelenségekre használom, és egyébként is csupán a magyar filozófiatörténet „hosszú 19. századában”² gondolom értelmezhetőnek, addig, amíg valóban egyik meghatározó fogalma volt a filozófiai életünknek, és megkülönböztetem a 20. századi nemzetkarakterológiáknak a *magyar észjárásról* és szinonimáiról folytatott diskurzusától.)³

A következőkben ennek a *filozófiai nemzettervezés*ként, illetve *nemzeti filozófiatervezés*ként is leírható 19. századi folyamatnak a vázlatos áttekintésére vállalkozom. Az elemzés során természetesen magyar példára támaszkodom, beillesztve azokat a kelet-közép-európai kulturális környezetbe és az egyetemes filozófiatörténetbe, számot vetve a filozófiatörténet-írásban fölvetődő, a témával kapcsolatos módszertani problémákkal, végül utalva e történeti rekonstrukció jelentőségére saját, kortárs szakmai önértelmezésünkben.

A továbbiakban először röviden kitérek arra a korábban többször kifejtett elgondolásomra, amely szerint a „nemzeti filozófiák” közép-európai megjelenését az Európa-szerte lezajló kommunikációs szerkezetváltás eredményezte helyzetre adott helyi válaszokként értelmeztem. Ezután olyan jelenségekre térek át, amelyek arról tanúskodnak, hogy később a magát *magyar* vagy *nemzeti filozófiaként* azonosító szellemi szféra képviselői, fölismerve a kulturális nyilvánosságban gyors ütemben átalakuló szerepüket és pozíciójukat, azt szorgalmazzák, hogy egyrészt a magyar filozófiai élet tudatosan olyan módon fejlessze tovább önmagát, amely illeszkedik a kulturális nemzetépítés céljaihoz, másrészt filozófiai szellemet és filozófiai értelmezést kívánnak adni az újonnan létrejött, modern értelemben vett nemzetnek és kultúrájának. Ezekben a törekvésekben egyszerre jelenik meg a filozófiaépítés nemzeti szelleme és a nemzetépítés filozófiai szelleme. Ezt követően a magyar filozófiatörténet-írást érintő sajátos problémákat tárgyalok. Ezek sorában elsőként arra a magyar sajátosságra és lehetséges okaira térek ki, hogy nálunk a nemzeti filozófia szemlélete csaknem mindig a *filozófiai múlt elbeszélésének* kérdéseként jelenik meg, és kevésbé a jövőre vonatkozó vízióként. Röviden vázolom a legfontosabb filozófiatörténeti elbeszélések megoldásait. E tárgyban külön hangsúlyoznunk kell, hogy a nemzetépítéshez való kötődés mellett vagy ellenére

2 A magyar filozófiatörténetben a „hosszú 19. század” korszaka nem az egyetemes köztörténet eseményeihez, hanem a magyar filozófia jeles dátumaihoz kötődik. Az évszámok természetesen itt sem jelentenek éles fordulatot, inkább csak szimbolikus mérföldköveknek tekinthetők. A „hosszú 19. század” a magyar filozófiában a tág értelemben vett kantianizmus százada, amely a Kant-vita kezdetétől az újkantiánus értékfilozófiai iskolát alapító Böhm Károly haláláig tart (1792–1911). Jelen tanulmányomban a „hosszú 19. század” kifejezést a magyar filozófiatörténet kontextusában végig erre az időintervallumra értem, egyébként az európai történelem korszakaként a megszokott értelemben, a francia forradalomtól az első világháború kezdetéig tartó időszakra használom (1789–1914). A szimbolikus kezdő, illetve záró évszámok néhány éves eltérésének gondolatmenetem kifejtésében nincsen gyakorlati jelentősége.

3 A magyar észjárás terminusa Karácsony Sándorhoz, a két világháború közötti nemzetkarakterológiai irodalom fontos alakjához kötődik (Karácsony, 1985). A 20. századi magyar nemzetkarakterológia és a 19. századi nemzeti filozófia különbségére többször kitértem régebbi írásaimban, legutóbb erről lásd Mester, 2015a.

a feldolgozott szövegek valóban *filozófiai* problémákról szólnak, jóllehet a filozófiai és nemzeti gondolatok ötvözetéből mai szemléletünk néha nehezen tudja elkülöníteni a tisztán *filozófiai* kérdéseket. Erre két példa a *nyelvről* alkotott felfogások kidolgozási módja az Erdélyi–Szontagh-vitában, illetve a *történeti tény* fogalmának problematizálása a *tudomány, magyar tudós* vitában. Tanulmányom utolsó előtti részében arról kísérek meg számot adni, hogy miként élnek tovább a mai filozófiatörténet-írásban mind egyetemes, mind nemzeti szinten a modern nemzeti kultúrák létrejöttének idejéből származó beidegződések, és miként lehet kiküszöbölni ezek szándékolatlan káros következményeit. Végezetül arra is utalok majd röviden, hogy mai szakmai önértelmezési vitáinkban milyen elemek származnak a vizsgált korszakból, és ezeknek mi a mai funkciójuk.

A szakmai kommunikáció szerkezetváltásának értelmezése Kantnál és a magyar Kant-recepcióban

A „hosszú 19. század” elejére Európában mindenütt előrehalad a szakmai kommunikáció szerkezetváltása, amely mindenekeelőtt a latinról a nemzeti nyelvű publikációra való áttérést jelenti. Ez a folyamat természetesen jóval messzebbre nyúlik vissza, és elhúzódik egészen a 19. század végéig, jelentős regionális különbségekkel. A 17. század angolul és latinul egyaránt író, legfontosabb műveiket azonban egyre inkább angolul megfogalmazó brit szerzői és az úgyszintén két nyelven író Descartes mellett a brithoz és franciához képest szomszédosnak számító holland szellemi életben például a tudományosság nyelve egészen a 18. század végéig éppúgy a latin marad, mint nálunk. Más esetekben tekintetbe kell venni, hogy a latin szerepét nem kizárólagosan a helyi nemzeti nyelv veszi át, hanem jelentős közvetítő nyelvvé válik a francia is. (A kontinensen például Locke-ot leginkább franciául olvassák a 18. század folyamán, és a további nemzeti nyelvű fordítások nagyobb része is a francia változaton alapul.) A régióként sok tekintetben megfigyelhető eltérések ellenére azonban általánosságban elmondható, hogy az itt tárgyalandó korszak kezdetére dominánssá válik a nemzeti nyelveken való publikáció a filozófiai életben is. Ez az újonnan kialakuló, nemzeti nyelvű filozófiai irodalom az addighoz képest más, az egyetemi intézményrendszerrel függetlenebb, a kiadóvállalatok, nyomdák és az időszaki sajtó által létrehozott nyilvánosságterben jelentkezik. A filozófiatörténész feladata annak a feltárása is, hogy ezek az új körülmények milyen hatással voltak a változásokban részes filozófusok gondolkodására általában, különös tekintettel önértelmezésükre, szerepfelfogásukra.

A kommunikáció szerkezetváltozásának klasszikus teoretikus értelmezését Immanuel Kant adja meg, saját alkotói tapasztalatára is támaszkodva, egyszerre értelmezve kora folyamatait és benne saját tevékenységét. Egyetemi kötelezettségeinek eleget téve, *eszének magánhasználatával* ő is művel is-

kolafilozófiát, ehhez kapcsolódóan fokozatszerzés érdekében készült műveit latinul írja;⁴ ugyanakkor *esztét nyilvánosan is használja a filozófia világpolgári szemszögből* való művelésére, amikor például föladja *A tiszta ész kritikájának* német nyelvű kéziratát a rigai postahajóra, vagy egy folyóirat körkérdésére válaszol, természetesen szintén németül.⁵ Az igazi cél, a világpolgári szemszögből művelt filozófia tehát a hagyományos intézményrendszeren, az egyetem világán kívül valósul meg, és kötődik a nemzeti nyelvhez. Az egyetemek hálózatán és a közös latinitáson alapuló, ám csak egy szűk elite-re korlátozódó nemzetköziséget váltja föl a szabadabb, nagyobb közönséget elérő, ám a nemzeti nyelvek használata miatt regionálisan korlátozott filozófiai tevékenység. A kantiánusok első nemzedékének törekvése a kritikai filozófia főbb művei latin változatának létrehozására,⁶ amellyel maga Kant is egyetértett; és amelyet fontosnak tartott, majd a következő nemzedék tagjainak egyes megnyilatkozásai arra engednek következtetni,⁷ hogy a nemzeti nyelvre való áttérés nem csupán felszabadító hatású volt a kortársak számára, hanem azonnal meglátták ennek a negatívumait még olyan nagy és filozófiai szempontból kimunkált nyelv esetében is, mint a német. Továbbhaladva az időben, utalhatunk John Stuart Millnek kora brit filozófiai életéről alkotott véleményére, amelyet elszigeteltséggel, a korabeli kontinentális filozófia aktuális fejleményeiben való tájékozatlansággal vádol,⁸ aminek a végső oka a filozófiai nyilvánosság nemzeti nyelvű publikációkon alapuló, szükségképpen töredezett struktúrája. Összességében megállapíthatjuk, hogy az egyetemesség igényének és az élő nyelvek partikularitásának ellentéte feszültséget jelentett még a legnagyobb európai filozófiai kultúrák egymás közötti érintkezésében is.

A kisebb nyelvek és filozófiai kultúrák esetében, mint például a magyar, még karakteresebb a változás. Jóllehet filozófiatörténet-írásunk hagyományosan Apácai Csere János enciklopédiájától számítja a magyar nyelvű filozófiai

4 Kant a korabeli porosz egyetemi szabályok meghatározta rendben, pályája egymást követő állomásaihoz kapcsolódóan írta latin műveit: 1755, *promotio*, Kant, 1902a.; 1755, *habilitatio*, Kant, 1902b (magyarul: Kant, 2003a); 1756, *disputatio*, Kant, 1902c (magyarul: Kant, 2003b); 1770, *székfoglaló*, Kant, 1905 (magyarul: Kant, 2003c).

5 Az iskolafilozófia és a világpolgári szemszögből művelt filozófia különbségéről Kant több helyen beszél, először *A tiszta ész kritikájának A tiszta ész architektónikája* című fejezetében, még más terminusokkal, majd az 1788–1789-ben tartott, későbbi kiadójáról *Pölitz-féle metafizikai előadásoknak* nevezett szövegben (Kant, 1974a. 130). Az ész nyilvános és magánhasználatát a *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?* című írásában különbözteti meg (Kant, 1974b).

6 A fő műveknek még Kant életében megjelent, a német nyelvterületen kívüli korai Kant-recepcióra is befolyást gyakorló latin fordítását lásd Kant, 1796–1798.

7 Fichte így fogalmaz 1794-ben: „[...] innen, ahová a gondviselés állított, szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy minden irányban, ameddig a német nyelv terjed, s ha tudom, azon túl is, elterjeszsem a férfias gondolkodásmódot”. Fichte, 1976. 59–60.

8 Mill főként August Comte munkáinak ismeretét kéri számon honfitársain, és ezzel együtt a francia pozitívizmus brit recepcióját sürgeti.

irodalom megjelenését,⁹ amelyet a magyar terminusok használata szempontjából jelentős teoretikus, főként teológiai és szótárirodalom előzött meg, figyelemre méltó fordításokkal,¹⁰ majd a 18. században további fontos fordítások és tankönyvek következtek,¹¹ mégis, az igazi fordulópontot a magyar Kant-vita (1792–1822) három évtizede jelentette.¹² Szimbolikusan tekinthető, hogy a vita önálló, latin nyelvű, deklaráltan a korabeli nemzetközi vitákhoz kapcsolódni kívánó kötetekkel indul,¹³ és az időközben létrejött időszakban megjelent magyar nyelvű szakcikkkel zárul.¹⁴ A vita valójában mindvégig két nyilvánosságtérben játszódik; a főleg ismeretelméleti kérdéseket érintő latin nyelvű munkák a nemzetközi filozófusközösséget kívánják meggyőzni, míg a magyar nyelvű, inkább morálfilozófiai művek a hazai művelt nagyközönségnek szólnak; miközben a nyelvhatárok életműveket is kettémetszenek. A Kant-vita végére magyar nyelvűvé vált, modernizálódott nyilvánosságban jelentkező hazai filozófiai élet ezután önértelmezéséhez jellemzően kanti fogalmakat használ. Voltaképpen annak a csapdahelyzetnek a feloldásáról van szó, amelyben a világpolgári szemszögből való filozófiai gondolkodás a nemzeti nyelv és kultúra keretei, sőt korlátai között találja magát. A legjellemzőbb kísérlet az akadémia 1847-es osztályülése, ahol az *iskola-filozófia* és a *világfilozófia* kanti fogalmai közé két közbülső fokozatot javasoltak beiktatni, az *egyéni* és a *nemzeti* filozófiát.¹⁵ Ha jobban megnézzük, valójában a közbülső fokozatoknál is csupán a világfilozófia aleseteiről van szó. Az egyéni filozófia körébe eseti hozzászólások tartoznak az éppen aktuális filozófiai vitákhoz, amelyek azonban nem állnak össze átfogóbb vélekedéssé, rendszerré. A *nemzeti filozófia* pedig voltaképpen olyan *világfilozófia*, amely nyelvénél fogva csak egy nemzet közönsége számára férhető hozzá, és – bár megőrzi az érvelés és a gondolkodás egyetemességének az igényét – példaanyagát főként a hazai jelenségekből veszi, ugyanakkor feladatának is tartja a hazai művészet, tudomány és közélet rendszeres, teoretikus reflexióját. A *nemzeti filozófia* fogalmának ezzel a reformkor végén megfogalmazott, egyszerre visszatekintésként és jövőbe mutató tervként is szolgáló definíciókísérletével eljutottunk annak a részletesebb vizsgálatához, hogy milyen viszonyban van a filozófiai életnek ez az új jelensége a kulturális nemzetépítés folyamatával.

9 Apácai, 1653.

10 Lásd például Szenci Molnár, 1604.; Kálvin, 1624.

11 Néhány példa: Locke, 1771.; Sartori, 1772.; Mendelssohn, 1793.; Cicero, 1795.

12 A Kant-vita a magyar filozófiatörténet első, az iskolák falain kívül megvalósuló, a felekezeti határokon átívelő eseménye, így a szakmai nyilvánosság szerkezetváltásában is markáns fordulatot jelent. A Kant-vita nem azonos a magyar Kant-recepció egészével: utóbbi elkezdődik már a nyolcvanas években, lényegében Kant kritikai filozófiájával párhuzamosan, és beleértünk a Kantra vonatkozó minden későbbi utalást is.

13 Rozgonyi, 1792.; Horváth Keresztély, 1797.

14 Rozgonyi, 1822.

15 Szilasy, 1847.

Filozófiai nemzettervezés és nemzeti filozófiatervezés – egy időben

Az 1847-es akadémiai ülés ugyanis nem a kezdete, hanem egyfajta csúcspontja a hazai filozófia öndefiníciós törekvéseinek, amelyek az újonnan létrejött modern nemzeti kultúrán belül, mint *magyar filozófiát* igyekeztek meghatározni a hazai filozófusok tevékenységét. E kísérletek egyik típusát értelmezhetjük a *nemzet filozófiai megalkotásának* tervezeteként; legjobb példája ennek Szontagh Gusztáv reformkori pályáíve. Szontagh kezdetől fogva egyfajta kommunikációs közösségként tekintett a nemzetre, és a nemzetet alkotó kommunikációs tér szerkezete, modernizációja, annak intézményes feltételei érdekelték. Egyik első megszólalása a női szemlélet megjelenítésének lehetőségéért emel szót e kommunikációs tér javítása érdekében,¹⁶ majd a következő évben, 1827-ben Tuskó Simplicius álnéven megjelent egyik cikkében már programot hirdet.¹⁷ A korszak nagy európai szemlélő folyóiratainak mintájára egyszer majd létrehozandó magyar periodikumról értekezve kifejti, hogy a teória feladataként elgondolt kritikának, reflexiónak alapvető feladata van a nemzetépítésben. A nemzeti nyelven létrejött alkotások tömege önmagában még nem képez nemzeti irodalmat, akkor válik csak azzá, ha az elméleti kritika rendszeres tevékenysége rendezi és kanonizálja a folyamatosan létrejövő műveltséganyagot:

„Végtére a irodalomkritika nélkül még azért sem lehet, mivel annak meghatározása s megállapítása *rostálást kíván*. Nem minden munka tartozhatik tudniillik egy nemzet irodalmához, csak a fennmaradandó, azaz a *klasszikus*. Melyik legyen ez? – pedig csak ítélet, bírálás, tehát kritika által lehet meghatározni.”¹⁸

Az elgondolást érthető óvatossággal, de egyértelműen kiterjeszti a nemzeti élet minden területére, így a gazdasági és politikai jelenségekre is:

„A kritika legtágasb értelemben ellentéte a *praktika munkásságának*, s következésképpen *teoretikai ítélet vagy bírálólat*, melynek tárgya a *tett*, közönséges (polgá-

¹⁶ Szontagh, 1826.

¹⁷ Az írói névnek a korban egyébként is gyakori használata ebben az esetben része a kritika szerepéről kialakított koncepciónak. Így fogalmaz: „Mindemellett a recenzensek *anonimitását* óhajtanám, mivel lehetetlen tekintet nélkül dolgokban eljárniok, ha neveiket esméretesekké tésszik. A számadás úgyis a redakciót illeti.” Szontagh, 1827. 287. lábjegyzet. Az utolsó mondat nem csupán a jogi felelősségre utal, hanem a kiépitendő kritika intézményes hátterét is hangsúlyozza. A korabeli gyakorlatban nem szokatlan módon a szerkesztőség Szontagh lábjegyzetének utolsó mondatához további (egyetértő) lábjegyzetet fűzött, deklarálva a neki kiosztott szerep elvállalását: „Igaz, s így is kell lennie.” (Szontagh, 1827. 287. lábjegyzet.)

¹⁸ Uo. 284.

ri és házi) és tudós (tudományi és művészi) világban véve; vagy más szavakkal: életben és literatúrában.”¹⁹

Később a *Figyelmezőben* láthatja megvalósulni a kritika feladatáról alkotott elképzeléseit,²⁰ és a lap befolyásos kritikusaként van is alkalma elgondolásai valóra váltására. A kritikai tevékenységét szintetizáló későbbi, önálló filozófiai műveiben, a két *propylaeumban* pedig arra tesz kísérletet, hogy elméleti alapokon reflektáljon kora politikai fejleményeire, és megkísérelje definiálni a szeme előtt átértelmeződő politikai közösség, a *nemzet* fogalmát.²¹ Az eredmény az intézményes, közjogi háttérrel hangsúlyozó, kulturálisan nem semleges, ám az etnikum fogalmától határozottan megkülönböztetett nemzetfogalom:

„Nemzet azon népesség összessége, melly közös független állodalom és haza által összekötve, önálló polgári társasággá alakult 's történetileg (geschichtlich) mint egy erkölcsi személy, saját political életet él. *Nép* alatt ellenben vagy saját nyelvű és származású *népfajt*, vagy a nemzet *alsó osztályait*, a *köz-népet* értjük. A nemzet szó, etymológia szerint, tulajdonképen ugyan a népszónak értelmét magában foglalja, nemzés által hason eredetű népességet jelentvén, de idő folytával ezen eredeti értelmétől el kellett távoznia, mert bár eredetileg hason származású népfajok egyesültek egy polgári társaságba, idő jártával, hódítás vagy alávetés által, külön fajú népek is vétettek abba fel, egyesülve a többi népfajok egészével, vélek egy polgári és political életet élvén s így befoglalva a nemzet szó körébe.

[...]

A' nemzetiség alapítója pedig azon *nép*, melly *hont* szerez s *állodalmat* alkot. E tette által népből nemzeté válik és saját népiségét nemzetiséggé emeli fel, ráütvén a szerzett honra, alkotott állodalomra s a nyilvános polgári élet folyamataira nevét, jellemét s nyelvét. Tehát csak a honszerző népnek van *saját* nemzetisége, a többinek egyedül *kölcsönzött*, *ráruházott*. A mint tehát p. o. hazánkban csak magyar nemzet létezhetik, mivel ez a magyar néptől hódított meg, úgy határai közt a magyaron kívül más nemzetiség nem is uralkodhatik, s épen olly képtelenség s bitorlás volna ha tót, német, oláh vagy rác ma-

19 Uo. 277, lábjegyzet.

20 A *Figyelmező az Athenaeum* hetente megjelenő kritikai melléklapja volt Schedel (Toldy) Ferenc, Vörösmarty Mihály és Bajza József szerkesztésében. 1837 és 1840 között jelent meg.

21 A modern európai nyelvekben latinos alakban használt görög kifejezés, a *propylaeum* szó szerinti értelme a szentély előtereként szolgáló oszlopcsarnok. Átvitt értelemben gyakran használták a valamely tudományba, művészetbe, szellemi szférába való *bevezetések* címként. Szontagh Gusztáv két *propylaeumát* lásd Szontagh, 1839.; Szontagh, 1843. Szontagh e két fő művében tudatosan épít kritikai tevékenységének tapasztalataira. Gyakran egész gondolatmeneteket, szövegrészeket emel át korábbi bírálataiból, az eredetileg egy-egy mű kapcsán megfogalmazott gondolatait általánosabb szintre emelve. Szontaghról bővebben lásd Mester, 2006.

gát, mint tót, német, olah és rác, nemzetnek nevezné, vagy magának tót, német, olah és rác nemzetiséget tulajdonítana, mint képtelenség volna a Bukovinában, Moldvában s Besszarábiában lakó magyaroktól szintezt igényelni, mivel tudunkra a miénken kívül más magyar állodalom nem létezik a világon, ezen atyánkfiai is tehát, elszakadva tőlünk, csak népnek s nem nemzetnek nevezhetők.”²²

E *filozófiai alapú nemzettervezési* törekvéseknél sokkal ismertebbek a *filozófiai élet nemzeti alapú megtervezésének* eredményei, amelyek egyszerre segítették elő a filozófia magyar nyelven és modernizált nyilvánosságterben való megjelenését. Elsősorban a már meglévő magyar nyelvű filozófiai irodalomban való tájékozódásról, az anyag rendezéséről van szó, két módon: a használatban lévő vagy használatban volt, meglehetősen tarka terminológia számbavétele, és ugyanannak az anyagnak történeti rendezése, kanonizálása révén. Az egyik törekvés első eredménye az akadémia *műszótára*, a másiké Almási Balogh Pál akadémiai pályaműve a magyar filozófia történetéről.²³ Az új magyar nyelvű filozófiai művek megírását leginkább annak a nyilvánosságternek a tudatos fenntartása és fejlesztése segítette elő, amelyben ezek egyáltalán megjelenhettek, főként a Magyar Tudós Társaság pályakérdéseinek, pályadíjainak rendszere és az a szaksajtó, amely ugyan kezdetleges formában létezett már előbb is, ám csupán az Akadémia anyagi támogatásával, erkölcsi tekintélyével és intézményes háttérével válhatott meghatározó tényezővé a korabeli szellemi életben. Az ugyanebben a nyilvánosságban megjelenő kritika mind a filozófiai irányzatok, mind a műfajok tekintetében igyekezett orientálni a szerzőket. A kor nagy magyar filozófiai vitái egyszerre szóltak arról, hogy például Kantnak vagy Hegelnek *igaza* van-e, és arról, hogy *valók-e* gondolatai a magyaroknak; a két kérdésföltevés pedig kibogozhatatlanul összefonódik egymással.²⁴ Többek között ez különbözteti meg a 19. századnak a *nemzeti filozófia* fogalmával leírható gondolkodásmódját a következő század *nemzetkarakterológiai* beszédmódjától. Utóbbiban lehetséges fenntartani azt a tételt, hogy a különböző nemzeti észjárások átjárhatatlanok, így a különböző nemzeti kultúrákban létrejött nézeteknek nem lehet egyetemesen érvényes igazolásuk vagy cáfolatuk; míg a nemzeti filozófiára irányuló törekvések minden formájának közegében megszólalva számot kell adnunk valamiképpen állításaink egyetemes érvényéről, értvén ezalatt, hogy azoknak a nemzeti kultúra kontextusától függetlenül is igazolhatóknak kell lenniük. Műfaji tekintetben az *önálló filozófiai rendszer* létrehozására való állandó buzditást kell még megemlítenünk, amelynek továbböröklődő elvárásként messze ható követ-

²² Szontagh, 1843. 163–165.

²³ *Philosophiai műszótár*, 1834.; Almási Balogh, 1835.

²⁴ A magyar Kant-vitáról fontebb már esett szó; *hegeli pörnek az Athenaeum*, a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Figyelmező* hasábjain 1838 és 1842 között folytatott, egyre inkább elmérgesedő vitát nevezük.

kezményei vannak a következő század magyar filozófusainak önképére, törekvéseire is.²⁵ Az önálló *filozófiai rendszer* ebben a gondolkörben a magyar filozófiai kultúrának olyan, előbb-utóbb elvárt érettségi bizonyítványa, mint a szépirodalomnak a *nagyregény*.²⁶ A filozófiát a nemzeti kultúrába illesztve fejlesztő törekvések mindvégig nagyrészt az Akadémiához mint filozófiai szövegek megrendelőjéhez és a megfelelő nyilvánosságtér támogatójához kapcsolódtak. Éppen az Akadémia által biztosított jelentős intézményes háttér tette lehetővé, hogy a magyar filozófia önértelmezése a jövőbe látó próféciaik és a kívánságlistákat tartalmazó manifesztumok felől inkább a kánonalkotás, a hazai filozófiai múlt értelmezése, elbeszéléseinek megvalósítása felé mozdult el. Az előbbieket ugyanis létrejönnek kéretlenül is, míg a komoly forrásfeltárást kívánó filozófiatörténeti tevékenység elképzelhetetlen intézményes háttér, legalább hallgatóságos megrendelés nélkül.

A magyar filozófiatörténet elbeszélésének változatai a 19. században

A filozófia Magyarországhoz köthető forrásainak magyar filozófiai elbeszélésként való előadása, és ezzel a kortárs filozófia műveinek behelyezése egy meghatározható irányba tartó történetbe a 19. század magyar filozófiájának jellemző önértelmezési módja, amely beleillik a század historikus szemléletébe. E szemléletben mindennek a lényege történetileg ragadható meg; a tudományok rendszerezésének korabeli magyar példája, a schellingiánus Nyiry István összeállítása szerint csupán a különböző történeti szaktudományok és ezek segédtudományai között van különbség, a történetiségen *kívül* azonban *nincs* tudományosság.²⁷ Az ugyanennek a kutatásnak a keretében Almási Balogh Pál pályaművéről írott, a közelmúltban megjelent tanulmányomban részletesen elemzem azt a kivételes magyar filozófiatörténeti pillanatot, amelyben a szerző a *Kant-vita* után, de még a *hegeli pör* főbb szereplőinek a színre lépése, valamint közvetlenül a filozófiai műszótár megjelenése és Schelling magyar akadémiai tagsága előtt szemlét tart a hazai filozófia addigi irodalma fölött.²⁸ Kitérek arra a kényszerre is, amelynek engedve a szkíta bölcse-

25 Az önálló magyar filozófiai rendszer megteremtésének igényéről és ennek hatásáról a magyar filozófusok szerepfelfogására bővebben lásd Mester, 2013a.

26 A nagyregény és a filozófiai rendszer iránti elvárások összefüggéséhez adalékul szolgálhat, hogy a *Figyelmezőben* ugyanaz a Szontagh Gusztáv volt a filozófiai és egyben a regényirodalom egyik legfontosabb kritikusa, aki a műfajokról szóló vitában elméleti szinten is azt az álláspontot képviselte, hogy kora sem nem az eposz, sem nem a dráma, hanem a *regény* kora, ennek a nyilvánosság szerkezetével kapcsolatos minden következményével. Az irodalomtörténetben közismert, hogy Jósika *Abafiját* is Szontagh kritikája avatja az első modern magyar regénnyé.

27 Lásd Nyiry, 1829–1831.; elemzését lásd Mester, 2013b.

28 Lásd Mester, 2015b.

ken keresztül visszavezeti a magyar bölcselet történetét a görög kezdetekig, felhasználva és a magyarokra alkalmazva a filozófiatörténet-írási hagyománynak a *barbárok filozófiájára* vonatkozó toposzát, így oldva meg sajátos módon a filozófia egyetemes és magyar elbeszélései összeillesztésének a historio-gráfiai problémáját.

Ezzel szemben Szontagh Gusztáv koncepciója nem fordít különösebb figyelmet saját történeti beágyazódására, a magyar filozófiát lényegében reformkori alapítási aktusként fogja föl, aminek persze megvannak a történeti gyökerei, ám ezek föltárását csupán a feltételezett közvetlen elődökig, Köteles Sámuelig és az esztéta Berzsenyi Dánielig tartja fontosnak.²⁹

Erdélyi János torzóban maradt megoldása más; elbeszélése a magyar közbeszédet egyébként is uraló elmaradottságdiskurzusból indul ki, és azt az utat írja le, melynek során a magyar bölcselet a hét görög bölcessel analóg, *Intelmeit* megfogalmazó István királytól eljut a filozófia és a történelem végén a magyar nyelvbe egyébként is belekódolt hegelianizmus tudatos felismeréséig, és ezzel *utoléri* a világ filozófiai gondolkodását. Két, a hagyományban meggyökeredzett fordulópontja az elbeszélésnek Apácai Csere János, akinél a magyar nyelv révén a magyar *bölcsészeti előkort* fölváltja a magyar filozófia valódi története, majd az Akadémia alapítása, ahonnan kezdve a saját fogalmának immár megfelelő, öntudatára ébredt magyar filozófia *maga írja saját* történetét. Prózaibb módon megfogalmazva ugyanezt: Erdélyi János írja meg a magyar filozófia történetét az Akadémia megrendelésére. Erdélyi elbeszélésének problémája közös minden más hegelianus narratívummal; deklarálja a filozófiatörténet végét Hegellel, így nehéz feladat elé állítja azokat, akik folytatni kívánják a megkezdett elbeszélést.³⁰

Filozófiai problémák a nemzeti bölcselet korszakában

A kulturális nemzetépítés kontextusába állított 19. századi magyar és egyetemes filozófiatörténet tárgyalásakor hangsúlyoznunk kell, hogy a nacionalizmustörténet mellett itt valóban szó van *filozófiatörténetről* is, és nem tekinthetjük a kor magyarországi filozófiáját csupán a nemzeti romantika filozófiai köntösben megjelenő furcsasággyűjteményének. Nem tűnik lehetségesnek természetesen az ellenkezője sem, vagyis hogy a korszak műveiben, vitáiban a nemzetépítés szempontjától tekintünk el, és így megkapjuk a tiszta filozófiai tartalmat, amelyet azután keletkezési helyétől, idejétől és kontextusától függetlenül értékelhetünk, elemezhetünk és hivatkozhatunk a mai filozófiai vitákban. A filozófiatörténeti feladat részben éppen az egykori szövegek kontextusának a rekonstrukciója lenne, a kontextusba beleértve a kulturális nem-

29 Szontagh törekvéséről saját filozófiája elődeinek felmutatására bővebben lásd Mester, 2006. 73–88.

30 Lásd: Erdélyi, 1981a.

zetépítésben játszott szerepük értékelését is, miközben nem szabad elsikkadnia a filozófiai tartalomnak sem. Példaként kínálkozik a 19. század közepének két, a magyar filozófiai viták során előtérbe került témája.

Az első téma a nyelv két, egymást kizáró szemlélete. Ezek közül az egyik a nyelvbe belekódolt filozófiai tartalmakat kíván fölfejtetni, a másik a nyelvet semleges, áttetsző és tetszés szerint alakítható instrumentumnak tekinti. A két nézet mindegyike mélyen gyökerezik a 18. század nyelvfilozófiai diskurzusában, majd a 20. század filozófiájában újra középponti szerepet játszik. A vizsgált korszakban nálunk mindkét nézet az Erdélyi–Szontagh-vitában jelenik meg karakteresen,³¹ kulturális háttere a nyelvújításnak, az intézményes nyelvalkotásnak a vita szereplői és nemzedéktársaik által egyaránt megélt tapasztalata, ami a magyar esetben és a közép-európai nemzeti kultúrák többségében a kulturális nemzetépítés alapja, sőt, néhány kortárs reflexióban egyenesen azonos avval. Ugyanarra a kulturális tapasztalatra, amelyet mindkettőjük fontosnak tartott és pozitívan értékelt, Erdélyi János és Szontagh Gusztáv azonban két, alapjában eltérő teoretikus reflexiót fogalmazott meg. Erdélyi számára a feladat a magyar nyelvben rejlő hegelianus tartalmak kifejtése, felhasználása a filozófiai terminológia megújításában; majd mindennek beillesztése a majd csak a következő évtizedben kifejtett, főntebb már érintett filozófiatörténeti elbeszélésbe, amelynek végpontján az egyetemes filozófiatörténet általa vélelmezett hegelianus diadalába való becsatlakozással a magyar filozófia egyben a magyar gondolkodás nyelvi alapjait is föltárja, evvel járulva hozzá a kulturális nemzetépítéshez. Szontagh gondolkodásában a nyelv ilyen szerepe értelmezhetetlen, az ő szempontja az egyértelmű, minél inkább átlátható magyar terminológia kialakítása. Erdélyi számára viszont Szontagh nyelvi transzparenciaigénye filozófiátlan, a szakterminológia kialakításának szükségességét el nem ismerő vélekedésnek tűnik: a *népszerű nyelv és előadásmód* Szontagh megfogalmazta igénye Erdélyi olvasatában a filozófián kívüli beszédmóddal lesz azonos. *A hazai bölcsészet jelenében* így fogalmaz:

„Átmegek azon második balítéletre, mely előadott véleményem szerint a népszerű előadás követelése, s a köznapitól eltérő nyelvnek kárhóztatása és szinte a berögzőtségig ment már irodalmunkban, pedig korántsem netaláni fölszines hírlapírók sürgetései, hanem magok a bölcsészek feladása után.

Minden tudománynak vagy bármely célzatos emberi munkásságnak, minő avagy csak a mesteremberek foglalkozása is, megadatik, hogy tanulni

31 A rövid vita során, amelyet mindketten a hegel pör perújrafelvételének tekintettek, először Erdélyi ad átfogó bírálatot *A hazai bölcsészet jelenében* Szontagh egyezményes filozófiájáról (Erdélyi, 1981b), erre Szontagh válaszol (Szontagh, 1857), majd a vita az ő 1858-as halálával megszakad; vitapartnerre halálhírére ugyanis Erdélyi eláll a már megírt viszontválasz közlésétől, amely így egészen 1953-ig kéziratban marad (Erdélyi, 1981c). A vitához kapcsolódik még Szontagh akadémiai felolvasása (Szontagh, 1856) és Erdélyi erről 1857-ben megjelentett bírálat is (Erdélyi, 1981d). A vita rövid ismertetését és eddigi főbb értelmezéseinek áttekintését lásd Mester, 2006. 137–143.

kell. Csak a bölcsészet e részben kivétel; mert mennél kevésbé tanultatik, annál jobban akar tudatni, és ezt valami születési jognál fogva követeli magának, még pedig a józan ész nevében, boldog, boldogtalan. [...]

Továbbá: minden tudománynak meg van engedve, hogy saját nyelve, szótára legyen. A törvény, a természettan, a vegyészet, mathezis, így más tudományok: csak a filozófia kivétel. Ennek nincs megadva, némely bölcsészeink véleménye szerint, a tudományi jog, mely szerint szabad legyen úgy szólani, amint a dolgok természete kívánja, hanem könnyen oda vetett szókban, közérthetőségű rendezetlen előadásban díszleni, különben száraz, sovány elvont, szobatudós; ki fogja élvezve olvasni!

A mi nyelvünk szép nyelv, gyönyörű nyelv, csak egy a baja: nem volt még bölcsész kezében; és most sem látok író, ki ne csak nyelvész lenne, hanem filozóf és műbölcs is. Az én bölcs nyelvészem most éppen az, ki máskor és más téren is az volt már: a nép, a köztudalom, a nyelv élete.³²

Szontagh számára ezzel szemben Erdélyi nyelvfilozófiai spekulációi látشانak megörökölni a reformkori magyar hegelianusok homályos, zavaros fogalmazásmódját. Már jóval vitájuk kezdete előtt így fogalmaz:

„Szól ez azoknak is, kik a magyar *philosophiát* a magyar *nyelvből* akarják kifejteni; mert valóban, ha mindig csak betűkkel, szavakkal, eszmékkel és könyvekkel foglalkodunk, és soha sem a tárgyakkal a valóságban: akkor productív képzelődésünk szükségkép erőt vesz a reproductív képzeleten, tárgyilagos világszemléletünk egyénileg alanyivá változik át s oly képzeléseket teremtünk, miktől elfordúl az élet, s miknek szobabűzét alig tűri el az, kinek gyomra, idege és feje ép.”³³

Láthatjuk, hogy a nyelv szerepét és ezen belül a filozófiai szakterminológia szerepét körüljáró eszmecseréjük nem válhat tisztán nyelvfilozófiai vitává, lévén, hogy elválaszthatatlan a nemzeti filozófia kontextusától, ez a kontextus pedig szélesebb körű kulturális és politikai környezetbe kapcsolja be ezeket a kétségkívül filozófiai tartalmakat. A helyes filozófiai nyelvfelfogás és filozófusi nyelvhasználat kérdései nem választhatók itt el attól a gyakorlatibb kérdéstől, hogy a vitázók milyen irányzatokat látnának szívesen a magyar filozófiai életben, amely kérdésnek a megítélése végső soron azon múlik, hogy miképpen kívánják folytatni a nemzet mint politikai közösség életét olyan korszakban, amikor az hosszú ideig csupán virtuálisan létezik.

A másik jellemző téma a korban a történelmi tény fogalmának körüljárása a *tudomány, magyar tudós* vitában, amely a történettudomány és a történetfi-

32 Erdélyi, 1981a, 35.

33 Szontagh, 1850, 157. Szontagh itt a németül író, életműve egészében a hegelianus hagyományba nem beilleszthető cseh filozófus, Augustin Smetanának azt a művét bírálja, amely viszont joggal tekinthető a hegeli történetfilozófia továbbgondolásának, szláv szempontból.

lozofia alapkérdésére vonatkozik, elválaszthatatlanul a nemzeti identitással és a Világos utáni önvizsgálattal mélyen összefüggő, a magyar őstörténetről folyó vitával. Magának a vitának a menetére, részleteire másutt már bővebben, több szempontból kitértem.³⁴ Jelen tanulmányom szempontjából elegendő a vita összetett tudománytörténeti és politikai kontextusára utalni ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a történeti tény fogalmáról szóló, a történetfilozófia középponti problematikáját érintő kérdés beágyazottságát a nemzeti kultúra kontextusába. A vitát kiobbantató Szontagh Gusztáv cikke olyan kérdéseket érint, mint a műveltség fogalma a történeti múltban, közösségekre vonatkoztatva, a nyelvi és nem nyelvi jellegű források viszonya a történeti rekonstrukcióban és hasonló, valóban fontos történetfilozófiai problémák. A vita magyar filozófiatörténeti kontextusához hozzátartozik, hogy Szontagh itt sem tudja – és persze nem is akarja – függetleníteni magát az egész filozófiai pályáját végigkísérő Hegel-kritikától, így a – magyar őstörténet esetében igen gyér és gyakran homályos – írott forrásokat mindenek fölé helyező korabeli történeteseket az önálló életre kelt terminológiájuk labirintusában bolyongó hegeliánusokkal párosítja.³⁵ Velük szemben a régészeti leleteknek, néprajzi, ezen belül a nomád gazdálkodásra vonatkozó analógiáknak nagyobb súlyt adni kívánó szemlélet alig leplezetten úgy jelenik meg, mint a filozófiai Hegel-kritika párja a történettudomány egyik sajátos, magyar szempontból különösen fontos kutatási területén. Mindezt abban a tudománytörténeti pillanatban teszi, amikor a történettudomány mint modern diszciplína éppen kialakulóban, megszilárdulóban van, éppen ezért képviselői Európa-szerte különösen érzékenyek alapvető módszertani problémájuknak, a történeti tény fogalmának a nyilvános tárgyalására. Az érzékenységet a (történet)filozófiától éppen függetlenedő történettudomány berkeiben csak fokozza, ha a kérdésfölvetés filozófustól érkezik. Ennek megfelelően a magyar vitában is nagy súllyal jelenik meg az a gondolat, amely a fölvetett problémákat a szaktudomány belügyeként kívánja kezelni, amelyről a történettudósoknak egymás között kellene megegyezésre jutniuk, filozófusok és más, nem szakmabeliek mellőzésével. A történettudomány és történetfilozófia közötti területen zajló vita önmagában is érdekes lenne, ám nem vonatkoztathatunk el a magyar politikai közösséget és a magyar kulturális közvéleményt közvetlenül érintő tárgyatól, a magyar őstörténettől és a népvándorlaskor magyarságának a nemzetközi tudományos közvéleményben való megítéléséről. A fentebb vázolt körülmények alapján a vitát joggal lehet tárgyalni a magyar történettudomány módszertani

34 *A tudomány, magyar tudós vita* Szontagh Gusztáv, Toldy Ferenc és Wenzel Gusztáv között folyt az *Új Magyar Múzeum* hasábjain 1850 és 1852 között, egy ízben hozzászólt Nendtvich Károly is. Bővebben lásd Mester, 2006. 133–137.; Mester, 2014.

35 Korábban már idézett műbírálataiban így fogalmaz: „Smetana azért nem is kételkedhetik, hogy a tudás és létel öntudatunkban egy és ugyanaz, mert hiszen már a Bewustseyn német szava is oda mutat, hogy az a Wissen és Seyn-nak azonsága. Ily oknál fogva tartják talán néhány történetbúváraink is a húnokat és a kúnokat ugyanazoknak, mert magyar elnevezéseik hasonlóak.” (Szontagh, 1850. 156.)

vitájaként éppúgy, mint a korabeli történeti gondolkodásra adott filozófiai reflexióként, illetve történelmi vitába burkolt eszmecsereként a magyar politikai közösség mibenlétéről és lehetséges jövőjéről.

A példaként felsorolt és számos más hasonló korabeli vita, téma elemzése azonban csupán akkor lehet igazán gyümölcsöző, ha belátjuk, hogy a korabeli gondolkodásban a főntebb megkülönböztetett elemek nem voltak különválaszthatóak, sőt feltételezték egymást. Az egyoldalú tudománytörténeti és nacionalizmustörténeti megközelítések mellett az új értelmezésekhez a magyar témákkal foglalkozó filozófiatörténészek is hozzá kell tennie a maga szempontjait.

Magyarázati sémák, következményeik és megoldásuk a magyar filozófiatörténet-írásban

Más természetű filozófiatörténeti feladat a számvetés a 19. századból átöröklött értelmezési és magyarázati sémákkal. Az egyik legfontosabb ezek közül a *magyar és a magyar nyelvű* filozófia azonosítása. Ez a gondolat igen korán, már Almási Balogh Pálnál és Erdélyi Jánosnál megjelenik; Almási Baloghnál a többi európai nemzeti nyelvű filozófiai kultúrával való összehasonlításban, Erdélyinél pedig egyfajta fejlődési irány kívánatos végpontjaként, amelyet nem sokkal az ő pályakezdése előtt ért el a magyar művelődés. Náluk azonban a magyar nyelvűség értéként való kiemelése nem jelenti azt, hogy ne foglalkoztak volna kellő súllyal és részletességgel a régebbi idők latinul írott magyarországi filozófiájával. Sok követőjük számára azonban a magyar nyelvűség már nem csupán mint hozzáadott, különös érték jelent meg, hanem mint tárgyuk meghatározásának legfőbb kritériuma. Elterjedté vált az a nézet, amely szerint a feladat a *magyar nyelvű filozófia* történetének a megírása. Ezt a feladatmeghatározást mereven követve azonban éppen a hosszú 19. század elejének *funkcionális kétnyelvűsége* marad láthatatlan, vagyis az a kulturális állapot, amely annak a nemzedéknek a közegét képezte, amelyben egyáltalán fölmerült a magyarnyelvűség mint érték később megvalósítandó gondolata. A funkcionális kétnyelvűség esetünkben azt jelenti, hogy a filozófus két, meglehetősen eltérő célközönségnek fogalmazza meg mondanivalóját latinul és anyanyelvén. Főntebb láttuk, hogy Kant esetében a két célközönség az egyetemi hivatalosság, a fokozatszerzési disputák és az ünnepélyes székfoglaló előadások világa a latin nyelvhez köthetően, és a szélesebb, tudományos nyilvánosság a német nyelvű írásokhoz kapcsolódóan. Az ő esetében sem vezetne semmi jóra az az örült ötlet, amely szerint a *német filozófia* történetéből ki kellene iktatni Kant (és mások) *latin nyelvű* műveit. A magyar esetben azonban a latin és a magyar nyelvhez köthető célközönségek még távolabb állnak egymástól. A Kant-kritikus tábor vezetője, Rozgonyi József például minden fontosabb, a filozófus közösségnek szánt munkáját latinul írja, míg magyar nyelvű művei szinte egytől egyig a szélesebb nagyközönségnek szánt pamfletek,

vitairatok.³⁶ Az ő esetében és sok más kortársánál a latin munkák jelentik az életmű filozófiai szempontból messze értékesebb felét. Tevékenységüket leredukálni magyar munkáikra, amint ez gyakorta megjelenik a magyar filozófiatörténeti összefoglalásokban, azt jelenti, hogy koruk nemzetközi szakmai vitáiban otthonosan mozgó szakfilozófusokból (filozófiai) alap nélkül vagdalkozó pamfletszerzőket faragunk, és ezzel valójában meghamisítjuk a magyar filozófiatörténeti múltat.

A másik öröklött értelmezési séma a magyar elmaradottságdiskurzus reflektálatlan követése. Almási Balogh és Erdélyi magyar filozófiatörténeti munkáiból, valamint Larry Steindlernek a 20. század végén megfogalmazott visszatekintéséből az is kitűnik,³⁷ hogy az elmaradottságdiskurzus filozófiatörténet-írásunknak kezdetétől fogva meghatározó eleme. Azonban, amíg a két idézett 19. századi szerzőnél filozófiai elmaradottságunk csupán mértéktartóan megfogalmazott kiindulási pont,³⁸ amelyet azért kell kijelölni, hogy hozzá képest meghatározhassuk a továbblépés módozatait; az elmaradottságtételből később a recepciótörténeti séma mechanikus alkalmazása következik: ha a magyar filozófiai élet örökös elmaradásban van, akkor az egyetlen pozitívum, amit kiemelhetünk történetéből, a viszonylag még legkisebb elmaradásban lévő, legfürgébb befogadók életműve. Valamely kétségkívül nagy filozófiai áramlat önállóan, tankönyvszerű követését, ha elég korai, a filozófiatörténészek gyakran ugyanennek az irányzatnak eredeti, alkotó bírálati fölé helyezik, mert értelmezői sémáik a recepció különböző módozatain kívül nem ismernek más értéket. Könnyen belátható, hogy e sémába éppen a legeredetibb alkotók illeszthetők be nehezen. A föntebb szóba ke-

36 Csúpn két magyar nyelvű írása nem tartozik ezek körébe: losonci székfoglaló előadása, amelyet a helyi szabályokat követve tartott magyarul (Rozgonyi, 1791), és élete utolsó publikációja, amely ugyan vitaszituációban született – régi tanítványa, Ungvárnémeti Tóth László írására reagál benne (Ungvárnémeti Tóth, 1819) –, tartalmilag mégis komoly szaktanulmánynak tekinthető (Rozgonyi, 1822). A célközönségek különbségét két leghíresebb Kant-kritikus írásának a hangvétele mutatja a legjobban: a *Dubia* (Rozgonyi, 1792) egészen más regiszteren szólal meg, mint *A' Pap és a' Doctor* (Rozgonyi, 1819).

37 Lásd Steindler, 1988. A monográfia azért is érdekes módszertani szempontból, mert nem a magyar filozófiatörténet műhelyeiben készült, hanem egy német filozófiatörténeti kutatási program részeként, amely igyekezett föltárnai a német filozófia kelet-közép-európai kapcsolatát.

38 Erdélyi így jellemzi a magyar és az egyetemes filozófia viszonyát filozófiatörténeti fő művének első lapjain: „Bölcsészeti míveltség tekintetében más nemzetekhez valánk, vagyunk is még támaszkodva. Másokra hallgatás fegyelme és szemérme alatt fejlődvn előhaladásunk, olyan volt ez mégis, hogy nem nyomaikba léptünk, hanem oldalukra, nem utánok mentünk, hanem velök. Hogy éreznünk kelle valamely kényszert, bizonyos; de az nem volt több, mint a párhuzam szüksége, mikor az idegenből vett hatásra önfentartási erélyünkkel feleltünk, mint kölcsönhatással, s a belső felé irányult, szótlan elmélődés tudományára nyilvános politikai életünk ildomával.” (Erdélyi, 1981a. 200–201.) Vagyis Erdélyi szerint nem a nyugat-európai trendek mögött kullogtunk, hanem képesek voltunk azok mellé lépni; más szóval nem a magyarok közül kerültek ki ugyan az iskolaalapító nagy filozófusok, ám mindig lépést tartottunk az éppen aktuális filozófiai korszellemmel.

rült esetek közül a magyar Kant-vita gyakran megfigyelhető tárgyalása mutatja ennek az értelmezői sémának a hátulütőit. A Kantot kritizáló szerzők nehezen, gyakran csak szövegek tendenciózus félreolvasása árán illeszthetők be a Kant-recepció meghatározta tárgyalási keretbe, kiiktatásukkal viszont éppen a *vita* bemutatása válik csaknem lehetetlenné; a diskurzus filozófiai vitából óhatatlanul átértelmeződik maradiak és haladók politikai harcává, amelyben a mindenkori haladók a legfürgébb recipiálók, míg az eredeti, önálló gondolatok megfogalmazása csupán annak árán lehetséges, hogy a magyar gondolkodó egyénieskedő furcsaságaival szembekerül a haladás irányával.

A harmadik, részben az előzőekből következő átöröklődött módszer az, amely az egyik oldalon, az egyetemes filozófiatörténet oldalán csupán az európai filozófia csúcsteljesítményeit veszi számításba, azokat sem mindig a legfrissebb interpretációk alapján. A másik oldalon, a magyar filozófiatörténet oldalán pedig éppúgy csak *egyetlen, reprezentatív nemzeti* elbeszélést ismer, amelynek csakis az egyetemes filozófiatörténet csúcspontjaihoz lehet kapcsolódása anélkül, hogy összevetnénk az egyetemes filozófiatörténet más, nem annyira a kutatás középpontjában álló jelenségeivel és a párhuzamos nemzeti filozófiatörténetekkel. E szemlélet szerint például a 17. század második felének magyar filozófiájában egyedül a karteziánizmus méltó említésre, a fennmaradt szövegek egyetlen értékmérője Descartes műveinek követése; a kor más áramlatainak a hatása, illetve a magyarral párhuzamos, helyi karteziánus mozgalmakkal való egybevetés pedig érdektelen. Ilyen módon az eredmény csupán az adott korszak elszegényített, egykori összefüggéseinek nagy részétől megfosztott, sok esetben félrevezető torzképe lehet, ami nem sokat ad hozzá sem a magyar, sem az egyetemes filozófiatörténethez, és nem sok lehetőséggel kecsegtet a régió filozófiatörténetiséivel való további együttműködés lehetőségeit illetően sem.

A recepciótörténeti séma merev követésének, az elmaradottságdiskurzusból eredő szemléletnek és a filozófiatörténetet néhány klasszikus életműre redukáló felfogásnak a főntebb vázolt kellemetlen következményeiből kivezető módszertani út a hosszú 19. században és a később, a szaktudományosan művelt filozófiatörténet berkeiben létrejött nemzeti filozófiatörténeti elbeszéléseket is összevető, kelet-közép-európai összehasonlító filozófiatörténet lenne.³⁹ Ennek az eredményei a jövőben valamilyen mértékben átrajzolhatják először a ma ismert recepciótörténeti sémákat, később pedig az egyetemes filozófiatörténetet is módosíthatják majd bizonyos pontokon.

³⁹ Bővebben lásd Mester, 2012.

Konklúzió helyett – mai filozófiatörténeti szerepfelfogásunkról, önértelmezésünkről

Végül azzal is tisztában kell lennünk, hogy a jelen írásban fölvetett problémáknak nem csupán a magyar filozófiatörténet-írás belső metodológiai kérdéseinek a szempontjából van jelentősége. A nemzeti kultúrák és az összemberiség művelődése közötti, sajátosan feldolgozott és megélt feszültség, amely fontos előzmények után alapjában véve a 19. század terméke, fő vonásaiban ma is fennáll, és a helyzet teoretikus értelmezéséből ma is ki kell vennie a részét a filozófusnak, noha a nemzeti filozófia fogalmával már ritkán szokás operálni. Bizonyos mértékig tehát mi magunk is szereplői vagyunk ugyanazon 19. századi történet későbbi, 20–21. századi epizódjának, amelynek közben az elemzői, értelmezői is vagyunk. Habár helyzetünket a nemzeti filozófia 19. századi fogalmának segítségével ma már nem tudjuk leírni, ám azok a problémák, amelyekre adott válaszként annak idején a nemzeti filozófia fogalma megszületett, továbbra is velünk élnek. Ilyen például a filozófia nyelvének, nyelveinek, *magyar és világfilozófia* viszonyának a kérdése, bárhogy is fogalmazzuk meg ezeket. Észre kell vennünk, hogy azok a gyakorlati kérdések, amelyek mindennapi szakmai vitáinkban fölvetődnek, lásd például a magyar nyelvű filozófiai publikációk, fordítások értékéről, értelméről rendre felújuló diskurzust, részei a hosszú 19. elejétől bizonyos következményeiben máig tartó korszak szellemi önértelmezésének, azon korszakénak, amely közben kutatásunk tárgya is. Így esetünkben a kutatás tétje nem csupán a tárgyidőszak problémáinak feltárása, hanem saját kortárs filozófusi, filozófiatörténeti szerepünknek a tisztázása is.

Irodalom

Almási Balogh

1835 Almási Balogh Pál: Felelete ezen kérdésre: Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia állapotja iránt; és tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél? In: *Philosophiai pályamunkák*. Budán, 1835. I. kötet. xi–xvi; 1–211.

Apácai

1653 Apácai Csere János [Apatzai Tsere Janos]: *Magyar encyclopaedia*. Ultrajecti, 1653.

Cicero

1795 Cicero, Marcus Tullius: *M. T. Cicerónak az embernek tisztéről és kötelességeiről a maga fiához írt három könyvei*. Ford.: Kovásznai Tóth Sándor. Pozsony, 1795.

Erdélyi

1981a Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Bp., 1981. 197–295.

1981b Erdélyi János: A hazai bölcsezet jelene. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Bp., 1981. 25–102.

1981c Erdélyi János: Szontagh Gusztáv úrnak. Tudomás végett. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Bp., 1981. 106–117.

1981d Erdélyi János: A magyar Parthenon alapjai. Szontagh Gusztávtól. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Bp., 1981. 102–105.

Fichte

1976 Fichte, Johann Gottlieb: A tudás emberének rendeltetéséről. Ford.: Berényi Gábor. In: Fichte, Johann Gottlieb: *Az erkölcsstan rendszere*. Bp., 1976. 48–60.

Gallie

1956 Gallie, Walter Bryce: *Essentially Contested Concepts. Proceedings of the Aristotelian Society*, 56. (1956) 167–198.

Horváth Keresztély

1797 Horváth Keresztély János [Ioannes Baptista Horvath]: *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani Critik der reinen Vernunft*. Budaë, 1797.

Kálvin

1624 Kálvin János [Calvinus Janos]: *Az keresztyeni religiora es igaz hitre valo tanitas*. Fordította [Szenci] Molnár Albert. Hanoviaban, 1624.

Kant

1796–1798 Kant, Immanuel: *Immanuelis Kantii Opera ad philosophiam criticam I–IV*. Latine vertit Fredericus Gottlob Born. Lipsiae, 1796–1798.

1902a Kant, Immanuel: Meditationum quarundam de igne succincta delineatio. In: Kant, Immanuel: *Gesammelte Schriften*. Berlin, 1902. 369–384. (a továbbiakban: AA [Akademie- Ausgabe]/kötetszám, a kötet kiadási éve, oldalszám.)

1902b Kant, Immanuel: Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio. In: AA/1, 1902. 385–416.

1902c Kant, Immanuel: *Metaphysicae cum geometria iunctae usus in philosophia naturali, cuius specimen I. continet monadologiam physicam*. In: AA/1, 1902. 473–487.

1905 Kant, Immanuel: De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis. In: AA/2, 1905. 385–416.

1974a Kant, Immanuel: Pöhlitz-féle metafizikai előadások (1788–89). Ford.: Vidrányi Katalin. In: Kant, Immanuel: *A vallás a puszta ész határain belül és más írások*. Bp., 1974. 128–133.

1974b Kant, Immanuel: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? Ford.: Vidrányi Katalin. In: Kant, Immanuel: *A vallás a puszta ész határain belül és más írások*. Bp., 1974. 80–89.

2003a Kant, Immanuel: A metafizikai megismerés első alapelveinek új megvilágítása. Ford.: Ábrahám Zoltán. In: Kant, Immanuel: *Prekritikai írások 1754–1781*. Bp., 2003. 11–60.

2003b Kant, Immanuel: A metafizika alkalmazása a természettudományokban, ha azt összekapcsoljuk a geometriával. Ennek első példája a fizikai monasztan. Ford.: Ábrahám Zoltán. In: Kant, Immanuel: *Prekritikai írások 1754–1781*. Bp., 2003. 61–84.

2003c Kant, Immanuel: Az érzékelhető és az értelemmel fölfogható világ formájáról és elveiről. Ford.: Tengelyi László. In: Kant, Immanuel: *Prekritikai írások 1754–1781*. Bp., 2003. 521–565.

A 19. SZÁZADI NEMZET MINT FILOZÓFIAI PROGRAM

Karácsony

1985 Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Bp., 1985.

Locke

1771 Locke, John [Lock János]: *A' gyermekek' neveléséről*. Ford.: Boros-Jenői Gróf Székely Ádám. Kolo'svárat, 1771.

Mendelssohn

1793 Mendelssohn, Moses [Mendelsohn Móses]: *Fédon vagy a' lélek' halhatatlanságáról*. Ford.: Pajor Gáspár. Pesten, 1793.

Mester

2006 Mester Béla: Szontagh Gusztáv „magyar filozófiája”. In: Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedelmes dímnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár–Szeged, 2006. 71–143.

2012 Mester Béla: Toward a Central-European Comparative History of Philosophy. After Chamaerae of National Philosophies – the Hungarian Case. In: *Synthesis Philosophica*, 27 (2012) 2(54): 269–283.

2013a Mester, Béla: “System” in Philosophy as a Consequence of the Institutional Context of Universities. *Synthesis Philosophica*, 28 (2003) 1–2(55–56): 97–105.

2013b Mester Béla: Az ásvány mint történeti emlék. Az élettelen természet történeti szemléletének kialakulása. In: *Formációk és metamorfózisok. A geológia, a filozófia és az irodalom kölcsönhatásai a 18–19. században*. Szerk.: Gurka Dezső. Bp., 2013. 97–105.

2014 Mester Béla: Vita a magyarok őstörténetéről Világos után. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár Balázs et al. Budapest, 2014. 349–359. (MTA BTK MÓT Kiadványok, 1.)

2015a Mester Béla: A „nemzeti filozófia” virágkora és bukása a 19. századi magyar kultúrában. In: *Identitások és médiák. I. Identitások és váltások*. Szerk.: Neumer Katalin. Bp., 2015. 93–116.

2015b Mester Béla: A magyar filozófiatörténet elbeszélésének megformálása az egyetemes filozófiatörténet és a kulturális nemzetépítés kontextusában: Almási Balogh Pál vállalkozása. In: *Korall*, 62. (2015), 54–74.

Nyiry

1829–1831 Nyiry István: *A' tudományok öszvesége I–III*. S. Patakon, 1829–1831.

Philosophiai műszótár

1834 *Philosophiai műszótár*. Buda, 1834.

Rozgonyi

1791 Rozgonyi József: *Jó gymnasium, melyet midőn 1791. eszt. Sz. István havának 30. napján Losoncon professori hivatalába bé állana, együgyüen lerajzolt*. Buda, 1791.

1792 Rozgonyi József: *Dubia de Initiis transcendentalis idealismi Kantiani*. Pestini, 1792.

1819 Rozgonyi József: *A' Pap és a' Doctor a' sinlődő Kánt körül, vagy rövid vizsgálása, főképen a' Tiszt. Pucz Antal Úr' Elmélkedéseinek: A' Kánt' Philosophiájának fő Resultátumairól, 's ódalaslag illete az erköltsi Catechismust Író' Bétsi feleleteinek*. Pest, 1819. (Modern kiadása in: *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából*. Szerk.: Várhegyi Miklós – Kőszegi Lajos. Veszprém, 1994. 69–86.)

1822 Rozgonyi József: Aristippus védelme. *Tudományos Gyűjtemény*, 6 (1822) 7: 52–61.

Sartori

1772 Sartori Bernárd: *Magyar nyelven filosofia*. Egerben, 1772.

Smetana

1850 Smetana, Augustin: *Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie*. Hamburg, 1850.

Steindler

1988 Steindler, Larry: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*. Freiburg–Breisgau–München, 1988. (Egy részletét magyarul lásd Steindler, Larry: A nemzeti filozófiatörténet-írás általános feltételei. Ford.: Balogh Brigitta. In: *Kellék*, 7. (1997), 93–114.

Szenci Molnár

1604 Szenci Molnár Albert: *Dictionarium Latinoungaricum per Albertum Molnar Szenciensem Ungarum*. Noribergae, 1604.

Szilasy

1847 Szilasy János: Lehet-e magyar philosophia? *Magyar Akadémiai Értesítő*, 7. (1847) 6.: 152–154.

Szontagh

1826 Szontagh Gusztáv – Kiss Károly: Bajnoki Harcz, Takáts Éva Aszszony ügyében az Aszszonyi Nem érdemei 's Jussaiért. *Tudományos Gyűjtemény*, 10. (1826) 8.: 72–104.

1827 Szontagh Gusztáv [Tuskó Simplicius]: A literatúrai kritikás folyóírásokról. *Tudományos Gyűjtemény*, 11. (1827) 7.: 91–103. (Modern kiadása alapján idézem in: Juhász István [válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta]: *Tudományos Gyűjtemény (1817–1841)*. Budapest, 1985. 1. kötet, 275–289.)

1839 Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a' magyar philosophiához*. Budán, 1839.

1843 Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*. Budán, 1843.

1850 Szontagh Gusztáv: Smetana s a philosophia közel kimenetele. *Új Magyar Múzeum*, 1. (1850) 3.: 147–157.

1856 Szontagh Gusztáv: A magyar Parthenon alapjai. In: *Magyar Akadémiai Értesítő*, 16. (1856) 4.: 161–203; 5: 331–380.

1857 Szontagh Gusztáv: Magyar Philosophia. Vizonzás Erdélyi János Munkájára: „A hazai bölcsezet jelene”. In: *Új Magyar Múzeum*, 7. (1857) 4–5.: 215–240.

Ungvárnémeti Tóth

1819 Ungvárnémeti Tóth László [U. T. L.]: Beszélgetés. Aristipp. Kant. Merkúr. *Hasznos Mulatságok*, (1819/II) 36.: 281–284. (Modern kiadása In: *Ungvárnémeti Tóth László művei*. s. a. r. Merényi Annamária – Tóth Sándor Attila; a görög szövegeket gond.: Bolonyai Gábor. Bp., 2008, 541–542. [Bíró Ferenc, Csörsz Rumen István, Debreczeni Attila szerk.: *Régi magyar költők tára, XVIII. század, IX.*])

ABSTRACTS

BÉLA MESTER
THE NATION IN THE 19TH CENTURY
AS A PROJECT OF PHILOSOPHY

An important question of the 19th-century historiography of philosophy is that how can we create a description of the relationship between philosophy and modern national cultures. In this field, we are working on the borders of the history of philosophy and the nationalism studies, especially the history of nationalism. There are two main methods in the analysis of the philosophical phenomena of the 19th-century national cultures; the first one offers a description of the consequences of the *cultural nation-building* for the philosophical life of a nation; the second one offers a kind of descriptions of the structural changes in philosophy, arts and sciences, in which *modern national culture* emerges as an ending point of unplanned processes. Both methods must use an *essentially contested concept*, namely "national philosophy". It will be used this term for the history of philosophy of the "long 19th century", only, which is highly different from the *studies on national characteristics* of the 20th century.

In this treatise, at first, it will be discussed an interpretation of the 19th-century "national philosophies" as local answers for the changed structure of the scholars' communication in Europe; it means the transition from Latin to native vernaculars, and to a relative independence from the ancient institutional network of sciences. The second chapter will be focussed on the self-conscious plans of the representatives of the second generation after the changed structure of the scholars' communication, as a need of the development of philosophy as a part of the national culture, on the one hand, and as a need for the philosophical formulations of the new-born modern nation and national culture, on the other. In the third chapter, it will be discussed a characteristic of the 19th-century Hungarian "national philosophy"; namely that it had formulated itself as a nation-level *narrative* of the local tradition of philosophy, instead of visions and manifestos for the future of the nation. There is offered here a short description of the solutions of the main 19th-century narratives of the history of Hungarian philosophy. In the fourth part, there will be offered two examples for the discussion of philosophical topics within the framework of the "national philosophy" in the middle of the 19th century; they are the evaluations of the language as a transparent tool and as a container of philosophical contents on the one hand, and different interpretations of the historical facts, on the other. In the fifth part, there will be discussed several patterns of the historiography of the Hungarian philosophy, with their uncomfortable consequences. In this chapter it will be offered a perspective for an East-Central-European comparative history of philosophy as a solution, with an additional help for the general history of the Western thought. In the sixth and last part, it will be shown that the questions discussed in the present paper are not the methodological problems of a concrete field of the history of philosophy, only; but they concern the evaluations and interpretations of the role and function of the philosophers and historians of philosophy in the present epoch.

Szerzők

- Békés Vera (nyugalmazott tudományos főmunkatárs, MTA BTK Filozófiai Intézet; nyugalmazott főiskolai docens, Eszterházi Károly Főiskola BTK Filozófia Tanszék)
- Berkes Tamás (tudományos tanácsadó, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
- Bretter Zoltán (egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem BTK, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék)
- Demeter M. Attila (egyetemi docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Magyar Filozófiai Intézet; vendégkutató, MTA BTK Filozófiai Intézet)
- Fórizs Gergely (tudományos munkatárs, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
- Gángó Gábor (tudományos tanácsadó, MTA BTK Filozófiai Intézet; egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK)
- Hörcher Ferenc (tudományos tanácsadó, MTA BTK Filozófiai Intézet; egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK)
- Konrád Miklós (tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet)
- Kovács Gábor (tudományos főmunkatárs, MTA BTK Filozófiai Intézet)
- Lajtai Mátyás (tudományos segédmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet)
- Mester Béla (tudományos főmunkatárs, MTA BTK Filozófiai Intézet; főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi és Filozófiai Intézet, Filozófia Intézeti Tanszék)
- Mészáros András (egyetemi tanár, Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)
- Olay Csaba (tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE BTK Filozófia Intézet – MTA-ELTE Hermeneutika Kutatócsoport)
- Velkey Ferenc (habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK, Történettudományi Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék)
- Völgyesi Orsolya (tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet)